

IJTIMOIIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

VOL.3 № 3

2026

MARKAZIY OSIYO ARABLARINI IDENTIKLIGINING O'RGANILISHI

Iskandarov Sherzod Abdugʻanievich
Toshkent tibbiyot akademiyasi, dotsent (PhD)

Annotatsiya

Ushbu maqola Markaziy Osiyodagi arab jamoalarining identiklik dinamikasini hamda ularning madaniy, diniy va ijtimoiy oʻlchamlarini oʻrganishga bagʻishlangan. Tadqiqot tarixiy manbalar, maydon tadqiqotlari va intervyular asosida arab til, anʼanalari, konfessiyaviy amaliyotlar va etnik oʻzini anglashi qanday shakllanganini tahlil qiladi. Maqolada sovet va post-sovet davridagi integratsiya siyosati, migratsiya jarayonlari hamda globalizatsiya taʼsiri natijasida yuzaga kelgan identitet transformatsiyalari koʻrib chiqiladi. Shuningdek, yosh avlod va mahalliy musulmon hamjamiyatlari orasidagi farq, til va madaniyatni saqlash strategiyalari hamda jamiyat ichidagi ijtimoiy status omillari muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari Markaziy Osiyodagi etnik va diniy koʻp qirrali munosabatlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi va siyosat ishlab chiqishda hamda mahalliy rivojlanish dasturni shakllantirishda amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit soʻzlar: Markaziy Osiyo; arablar; etnik identlik; madaniy identitet; diniy amaliyotlar; migratsiya; sovet va post-sovet siyosati; til va anʼanalarni saqlash.

ИЗУЧЕНИЕ ИДЕНТИЧНОСТИ АРАБОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

Искандаров Шерзод Абдуганиевич
Ташкентская медицинская академия, доцент (PhD)

Аннотация

Данная статья посвящена изучению динамики идентичности арабских сообществ в Центральной Азии, а также их культурных, религиозных и социальных измерений. Исследование основано на анализе исторических источников, полевых исследований и интервью, что позволяет проследить формирование арабского языка, традиций, конфессиональных практик и этнического самосознания. В статье рассматриваются трансформации идентичности, возникшие под влиянием интеграционной политики советского и постсоветского периодов, миграционных процессов и глобализации. Кроме того, анализируются различия между молодым поколением и местными мусульманскими сообществами, стратегии сохранения языка и культуры, а также факторы социального статуса внутри общества. Результаты исследования способствуют более глубокому пониманию этнических и религиозных взаимодействий в Центральной Азии и предлагают практические рекомендации для разработки политики и формирования программ местного развития.

Ключевые слова: Центральная Азия, арабы, этническая идентичность, культурная идентичность, религиозные практики, миграция, советская и постсоветская политика, сохранение языка и традиций.

THE STUDY OF THE IDENTITY OF CENTRAL ASIAN ARABS

Iskandarov Sherzod Abdugʻanievich
Tashkent Medical Academy, Associate Professor (PhD)

Abstract

This article examines the dynamics of identity among Arab communities in Central Asia and explores their cultural, religious, and social dimensions. The study is based on historical sources, field research, and interviews, analyzing how the Arabic language, traditions, confessional practices, and ethnic self-identification have developed over time. The article discusses identity transformations influenced by Soviet and post-Soviet integration policies, migration processes, and globalization. It also examines differences between younger generations and local Muslim communities, strategies for preserving language and culture, and factors influencing social status within the community. The findings contribute to a deeper understanding of ethnic and religious relations in Central Asia and provide practical recommendations for policy development and local development programs.

Keywords: Central Asia, Arabs, ethnic identity, cultural identity, religious practices, migration, Soviet and post-Soviet policies, preservation of language and traditions.

XX asr oxirlarida bir qator tadqiqotchilar millat tushunchasi bilan bog‘liq qarashlarning muhim siyosiy tamoyilga aylanish haqida o‘z nazariyalarini ilgari surishgan. Lekin shuni ham alohida aytib o‘tish o‘rinliki, ayrim nazariyotchilar millatning muhim tamoyillarini tahlil etishga bir tomonlama yondashib, bu borada noxolislikka yo‘l qo‘yishgan.

Yevropalik olimlardan biri E. Gellnerning ta’kidiga ko‘ra, madaniyat omili zamonaviy milliylikning yuragi hisoblanadi. Uning fikricha, madaniy tafovutlarning bir-biri bilan kesishuvidan hosil bo‘lgan murakkab tuzilma dunyoning ilmiy manzarasi o‘zgarishiga olib keladi.

O‘zbekistonning turli mintaqalarida olib borilgan dala tadqiqotlarimiz jarayonida shunga amin bo‘ldikki, madaniy ildizlarni aniqlash ma’lum ma’noda qiyinchiliklarga olib kelishi mumkin. Chunki aynan mazkur xalq vakillarining asrlar davomida bir necha marotaba etnik chegaralarda o‘zgarishi kuzatiladi. Ular mahalliy madaniyat bilan qorishib, o‘ziga xos madaniyati, til, etnomadaniy etnik o‘zlikni anglash milliy qadriyatlarni ma’lum darajada yo‘qolishiga olib kelgan.

O‘z-o‘zini anglashni etnik identiklikning eng muhim asosi deb hisoblab, jahon xalqlari hayotiga nazar tashlasak, pushtunlarning unchalik katta bo‘lmagan guruhi o‘zlarini qaysidir darajada baluj qabilalari bilan bog‘lashi yoki ko‘histonliklarning qishloq xo‘jalik va nikoh amaliyotini qabul qilishi va shu bilan birga, o‘zini pushtun deb hisoblashini davom ettirishiga hech narsa to‘sqinlik bermasligini ko‘rish mumkin. Bu o‘rinda aynan O‘zbekiston arablarining etnomadaniy identikligida o‘zbek va tojik xalqlarining ham urf-odat va marosimlari o‘zaro yaqinligini kuzatiladi.

Shuni ham ta’kidlash lozimki, etnomadaniy identiklik tushunchasining fanga kirib kelganiga unchalik ko‘p vaqt bo‘lmagan. Uning nazariy asoslari XX asrning 60–70 yillarida ishlab chiqilgan bo‘lib, bu etnomilliy hodisalar bilan bog‘liq tarzda qo‘llanilgan. Sovet davridagi aksariyat tadqiqotchilarning ishlarida «etnomadaniy identiklik» tushunchasiga sinonim tarzida «etnik yoki milliy o‘zlikni anglash» tushunchasi keng qo‘llanildi. «Etnik o‘zlikni anglash» ning eng muhim belgilaridan biri sifatida etnos belgilangan.

Tarixiy xatolarni muhokama qilish va tuzatishga imkon beradi degan optimizm eng yuqori bo‘lganda Samarqand (O‘zbekiston)dagi boshqa tilida so‘zlashuvchilar orasida shaharda “tojik” o‘zligini targ‘ib qilish harakati paydo bo‘ldi. Shaharning asosiy aholisi tojik tilida so‘zlashuvchi bo‘lsa-da, bu odamlarning katta qismi “o‘zbek” deb yozilgan pasportlarga ega. Ba’zilar uchun bu Sovet hukumati tomonidan sodir etilgan, hamda tuzatilishi kerak bo‘lgan jinoyatni sodir etadi.

Shu bilan birga, Samarqandda haligacha uchraydigan tojik tilida so‘zlashuvchilar sonidan kelib chiqadigan bo‘lsak, bu “assimilyatsiya” ko‘pincha sof nominal bo‘lgan yoki hech bo‘lmaganda lingvistik assimilyatsiyaga dahldor bo‘lmagan. Hozirda Samarqanddagi deyarli barcha tojikzabonlar o‘zbek tilini yaxshi bilishadi - ko‘pincha faoliyati faqat uy-ro‘zg‘or yumushlari bilan band bo‘lgan ayollargina bundan istisnodir. Biroq, O‘zbekiston tashkil etilgunga

qadar o'zbek tilini (to'g'rirog'i, o'zbek tilining kodifikatsiyasidan oldingi turkiy shevalarni) bilish ancha zaifroq bo'lgan deyishga asos yo'qdir. O'zbekiston hukumati qonuniy matbuot va maorif ustidan monopoliyaga ega bo'lib, tojik tilidagi maktab va nashrlarni rivojlantirmadi va natijada Samarqanddagi tojikzabonlarning aksariyati tojik adabiy tilidan katta qiyinchiliklarga duch kelishda davom etdi. Biroq, bu shaharda tojik tilidagi savodxonlik hech qachon yuqori bo'lmagan. Shu sababli bo'lsa kerak u yerdagi arablarning turmush tarizida ham arablik unitib o'zbek millatining shakllanishi bog'liqdir.

Xo'sh, unday bo'lsa, Samarqandning tojik tilida so'zlashuvchi aholisining "haqiqiy millati" nima? Aftidan, hukumat ularni "o'zbek" deb hisoblashni xohlaydi. Samarqandlikdan "millat" ini nima deb bilishlarini so'ralsa [tojik/o'zbek: "millat". Ruscha: "narodnost"], ko'pincha "o'zbek" deb javob berishardi. Qolaversa, bu odamlar odatda o'zlarining urf-odatlarini, kiyim-kechaklari va boshqa madaniy atributlarini "o'zbek"ona deb atashganiga guvoh bo'ldim. Bu hatto to'g'ridan-to'g'ri so'ralganda, o'zini "tojik" deb ataydigan ko'pchilikka ham tegishli hisoblanadi. Marakaziy Osiyolarning o'z tilini - arab tilini- "o'zbek" deb atashi ham noodatiy emasdir. Markaziy Osiyolik bo'lmagan odam sifatida men ularga arab tilida murojaat qilganimda, Samarqanddagi yangi tanishlarim hayron bo'lib, meni dastlabki chalg'ishimga sabab bo'lib "Oh, siz o'zbekcha gapirasizmi!" degani meni hayratga soldi. Qaysidir ma'noda, "o'zbek" o'zligini yuksaltirish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi. Har millat hech bo'lmaganda bir o'zlikni anglashni ifodalovchi so'zni boshqa o'zlik bilan semantik almashtirishda (arab o'rnida o'zbek) tilini shakllanishtirishgan.

Marakaziy Osiyolik arablar elementini kengroq tan olish uchun tashviqotni boshlashgan arab tilida so'zlashuvchilarning katta qismi o'zlarini "o'zbek, qirg'iz, tojik, qozoq, turkman", o'zligini qabul qilishi madaniy jihatdan Sovet hokimiyati davrida qanchalar azob chekkanidan dalolat edi. Marakaziy Osiyo arablarning milliy-madaniy markazi"ning ta'sirini kengroq targ'ib etish bugungi kundagi dolzarb masala sifatida ko'rish lozim hisoblanadi. Kun tartibida bir qancha keskin bo'lmagan talablar qo'yildi, fuqarolarga pasportlarini "arab" emas, "o'zbek, tojik, qirg'iz qozoq, turkman" deb o'zgartirishga ruxsat berishgan maktablar va universitetlarda har bir respublika o'z milliy tilida gapirishga ruxsat berilib ularning milliy madaniyatini toptashga olib keldi. O'tgan asrning 20-yillarida, Markaziy Osiyoda "milliy" Respublikalar tashkil topganidan so'ng, Samarqand va O'zbekistonning boshqa joylarida tojik tilida so'zlashuvchi ko'plab fuqarolarga "o'zbek" nomini qabul qilishlari kerak, aks holda Tojikistonga ketishlari kerakligi aytili. O'shandan beri, ro'yxatga olish paytida ro'yxatga oluvchilar hatto o'zini "tojik" deb tanishtirganlarni ham "o'zbek" deb ro'yxatdan o'tkazishardi. Ota-onalar ikkalasi ham "tojik" - go'daklarini rasmiy ro'yxatga olish uchun olib ketishganida, rasmiylar "O'zbekistondagi barcha bolalar "o'zbek" sifatida ro'yxatga olinishi kerak" deb ta'kidlagan. Har bir Sovet fuqarosi "millati" ko'rsatilgan ichki pasportni olishi lozim edi, va bu yerda ham mansabdor shaxslar ko'pincha odamning xohishiga yoki uning tug'ilganlik to'g'risidagi guvohnomasida nima yozilganligiga qaramay, "o'zbek" deb belgilanishini talab qilishgan. Ko'pincha yengil majburlash natijasida Samarqanddagi tojik tilida so'zlashuvchilarning ko'pchiligi rasman "o'zbek" deb hisoblansa, tasodifan ak-uka yoki opa-singil yoki ota-ona va farzand orasida turli millat vakillari paydo bo'la boshladi. Bu esa o'z navbati milliy madaniyatni kuchayishga olib keldi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab, etnik jarayonlarni rivojlantirishga va etnomadaniy o'zlikni anglashni o'rganishga katta e'tibor qaratildi. Sovet davrida turli etnik guruhlarining etnik o'zlikni anglashida an'anaviy madaniyat elementlarini mustahkamlash, globallashtirishning etnik ta'siri, etnik va etnomadaniy uyg'onish jarayoniga qarshi qaratilgan g'oyaviy qarashlar asosiy omil qilib olingan. Mustaqillik yillarida esa etnik o'zlikni anglashdagi asosiy tendensiyalardan biri bo'lgan zamonaviylik va an'anaviylik hamda etnik madaniyatni rivojlantirishga jiddiy e'tibor qaratildi. Jumladan O'zbekistonda istiqomat qilib kelayotgan turli etnik guruh va xalqlarning etnomadaniy o'zlikni anglashiga zamonaviy tendensiyalarning ta'sirini kuzatish mumkin.

Etnomadaniy identiklikni o'rganishdagi asosiy muammolardan yana biri uning geografik va tarixiy izchillik, iqtisodiy muvozanati, hududiy hamkorlik jarayonlari hisoblanadi. Yuqoridagi holatlar O'zbekiston arablarini etnomadaniy o'zlikni anglashi ularning hududiy madaniy hayotidagi muhim jarayon to'liq yoritilmagan. Arab xalqi etnomadaniyati shakllanishida o'zbek, tojik millatlari ta'sirini alohida ta'kidlash lozim. Shu sababli arablarni katta qismida etnomadaniy xususiyatlarining transformatsiyaga uchrashi natijasida ularning tub mahalliy xalqlar madaniyati bilan o'zaro uyg'unlashuvini kuzatish mumkin.

Etnik guruh shakllanishida etnologiyadagi asosiy masalalaridan biri etnos muammosi bilan bog'liq yo'nalish bo'lgan primordializmning muhim shartlaridan biri ijtimoiy tarixiy tendensiyalar vakili uchun bir umumiy til hisoblanadi. Etnik o'zlikni saqlash millat doimo uning aniq belgilangan chegaralari ichida rivojlanayotganligini aniqlaydi. Etnomadaniy o'zlikni anglash murakkab ijtimoiy-psixologik mazmun va chuqur madaniy-tarixiy ildizlariga ega bo'lgan hodisa sifatida mantiqan qarama-qarshi fikrlar asosida shakllanadi. P. Berger T. Lukmanlar o'zlarining ilmiy-tadqiqot ishlarida etnomadaniy o'zlikni anglashning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil etgan.

Etnik guruhlar o'rtasidagi chegaralarni mutlaqlashtirishga doir nazariy qarashlarni ilgari surgan olimlardan biri F. Bart etnik mohiyatni anglashning yangi konsepsiyasini taklif etgan. U etnik mansublikka «madaniy tafovutlarning ijtimoiy tuzilishi» sifatida qaraydi. F. Bart fikricha, u etnik mansublikni aniqlashdagi muhim jihat hisoblanadi. Indivud o'zlikning biror-bir etnik guruhga mansubligini qayd etishdir. Olimning hisoblashicha, etnik guruhga a'zolik ong (tafakkur) masalasi hisoblanadi. Olim tomonidan ilgari surilgan konsepsiya fanda «etniklik» deb ataladi.

Shundan kelib chiqqan holda etnik diaspora vakillari etnik zonalarining uch (guruhini) turini aniqlash muhim hisoblanadi. Jumladan boshqa millat vakillari bilan doimiy aloqada bo'lgan etnik guruh vakillarining asosiy nufusi bilan bog'liqdir.

XX asrda etnomadaniy o'zlikni anglash jarayoniga ba'zi olimlar ta'rif berib, madaniyat ular barqarorligini aniqlash va bir necha shakllarda to'planishi bilan bog'liq, deb e'tirof etganlar.

Etnik o'zlikni anglash sohasida ilmiy-nazariy metodologik qarashlarni ilgari surgan olimlardan biri D. Beyker o'z ishlarida ijtimoiy tuyg'ular o'zgaruvchan ekanligini ta'kidlaydi. Haqiqatdan ham ijtimoiy tuyg'ular jamiyatining o'zgarishga ta'sir e'tuvchi asosiy omildir. Asrlar o'tishi jarayonida o'zgaruvchanlik munosabatlarda namoyon bo'ladi. Antropolog J. Bank esa etnik guruhlar va tarixiy hamda etnik barqarorlik muammolarini ijtimoiy antropologiya va inson madaniy xatti-harakati bilan qiyoslagan.

Shunday bo'lsa-da, qabila va xalq o'z madaniyatini qo'shni xalqlar etnomadaniyatiga xos jangovarlikni qabul qilmasligi hisobiga saqlab kelayotgani haqidagi oddiy faraz qabul qilinmay, avvalgiday geografik va ijtimoiy izolyatsiya madaniy xilma-xillikning hal qiluvchi omili sifatida qarab kelindi. Yuqoridagi ishlarda etnik chegara tabiatini empirik tadqiq etish kutilmagan ikki xil kuzatuv asosida o'tkaziladi. Etnik chegaraning mavjudligi bir-birini qabul qilmaslik va ijtimoiy o'zaro ta'sir yo'qligini taqozo etmaydi.

O'zbekiston arablarining etnomadaniy o'ziga xos xususiyati boshqa xalqlar madaniyati bilan yaqin munosabatda shakllangan.

Etnomadaniy o'zlikni anglash, jamiyatning modernizatsiya amaliyoti shuni ko'rsatadiki, etnik jarayonlarni tartibga solish asosiy vazifalardan biri bo'lib, ichki va tashqi ta'sirlar natijasini kuzatish mumkin. Ichki o'zgarishlarni aniqlash va o'rganish madaniyatlararo aloqaning jadal rivojlanishi etnik o'zlikni anglash muammosini o'rganishni taqozo etadi. Tashqi ta'sirni O'zbekiston arablarida ham kuzatiladi. Ya'ni tub mahalliy hamda rus va boshqa millatlar arablar etnomadaniy jarayonlarida ham o'z aksini topgan.

Tarixiy va madaniy omillar madaniy merosni asrab-avaylash va rivojlantirish, xalq madaniyatining o'ziga xos xususiyatlari, madaniy qadriyatlari, etnik aloqasi va an'anaviy madaniyatiga ta'sir etuvchi omillari ilmiy nazariy-metodologik jihatidan tahlil etilgan.

Muayyan bir millat etnomadaniyatini asrab qolishning muhim shartlaridan biri shuki, u boshqa madaniyat bilan yaqin munosabatda bo'lmasagina o'z madaniyatini saqlab qola oladi.

Etnomadaniy identifikatsiya ijtimoiy guruh va siyosiy institutlar faoliyatida namoyon bo'lib, etnosning ijtimoiy mavqe va roliga bog'liq an'anaviy turmush tarzi, hozirgi tili, ong, shuur, madaniyatning etnik qatlamini o'zida jamlaydi. Buni arablar misolda ham ko'rish mumkin. Arablar o'ziga xos xususiyatlarini ma'lum bir elementlarni saqlab qolish kuzatiladi. Ya'ni onggi shuur, tili va boshqa bir qator o'zi xos xislatlarni ta'kidlash lozim. Biroq, bu xolatga XX asrdagi ijtimoiy iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar ham o'z ta'sirini ko'rsatdi.

Sovet etnologik maktabi an'analari shakllantirgan etnos nazariyasida millat tushunchasi bilan bog'liq qarashlar haqida tasavvur hosil qilish mumkin. Masalan: «Men o'zbekman, ular o'zbek, biz o'zbeklarmiz»; «Men arabman, biz arabmiz, ular esa arab emas»; «Men qozoqman, biz qozoqmiz, u qozoq emas», degan ko'rinishlardagi fikrlar bayon etilgan.

Ammo bugungi kunda ko'proq AQSh va boshqa davlatlarga xos bo'lgan submilliylik yo'qolib bormoqda. Ularning o'rnini, S. Xantington aytganidek, etnik va diniy identifikatsiya egallamoqda. Etnomadaniy identifikatsiya bir millatning qadriyatlarini kelib chiqishi, tili va madaniyatini aniqlashga xizmat qiladi. U ta'kidlaganidek, bugungi kunda etnik o'zlikni anglashda ikkita yirik nazariya muhim, ya'ni «etnik», «diniy» o'zlikni anglashdir. Bugungi kunda jamiyatida diniy o'zlikni anglashi etnik o'zlikni anglashdan ko'ra yuqori turadi.

Umuman olganda, konstruktivizm tarafdorlari etnomadaniy identifikatsiya anglashda etniklik asosida ong muhim deb e'tirof etishadi. V. A. Tishkov esa makon va zamon bugungi kunda dolzarb malasa ekanligini ta'kidlaydi. Etniklik muammosining «an'anaviy madaniy tiplar» tasnifi tarzida tahlil qilinishiga keskin qarshi chiqadi va etniklikni «madaniy gibriddlik» tarzida talqin qiladi. Masalani bu tarzda hal qilish «insonni etniklikda emas, balki insondagi etniklikni tadqiq qilish» imkonini beradi. V. A. Tishkov «Etnik guruhlar va ularning xususiyati tarixiy, iqtisodiy va siyosiy holat va rejalashtirish ta'siri natijasi», deb ta'kidlaydi. U millat nazariyasining asosiy taqrizchilaridan biri sifatida etnos bilan bog'liq bo'lgan nazariy-metodologik qarashlarni noan'anaviy usulda tahlil qilish asosida keskin tanqid qilgan. Nazariyotchi olim tarixiy-ijtimoiy voqelikni insoniyat tasavvuri natijasi sifatida tahlil etib, etnosni tarixchilar, sotsiologlar, etnologlar hamda ommaviy axborot vakillari tomonidan yaratilgan sun'iy ijtimoiy tuzilma, deb hisoblaydi. Konstruktivistlar primordialistik qarashlarni «ilmiy xatoliklar majmui» deb baholaydilar. Ular fikricha, millatning relyativistik nazariyasi eng to'g'ri nazariyadir. Bu fikr O'rta Osiyodagi millatlarning etnik asosidan voz kechishga qaratilgan bo'lib, mavjud nazariya hamda qarashlar noto'g'ri, qolaversa, noo'rin qo'llanib kelinmoqda, degan fikrga kelish mumkin. Haqiqatdan ham bugungi kunda etniklik nazariyasi noo'rin qo'llanib kelinganligini bir qator ilmiy tadqiqotchilar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarida ta'kidlab o'tishgan. Jumladan, Millat tushunchasi to'g'risida M. Gellner, O. Baustrom, E. Smit, E. Xobsbaum, M. Xrox, E. Gellnerlarning fikrlari munozarali hisoblanadi. Bu borada G'arb tadqiqotchisi M. Xroxning fikrlari e'tiborga molikdir. Dunyoviy ilmda millatni umumlashtiruvchi definitsiya mavjud emas, ayniqsa, gap uning makon va choralar, a'zolik va statistik kategoriyasi haqida fikr yuritilganda. Bunday fikrni K. Verdining ishlarida ham kuzatish mumkin. Albatta, millatchilik tushunchasiga bunday yondashuvni umumlashtirish to'g'ri hisoblanadi. Yuqoridagi fikrlardan farqli o'laroq E. Gellner va E. Xobsbaumlarning millatchilik tushunchasini modellashtirish deb tahlil etishgan.

B. Anderson nazariy jihatdan millat va millatchilikni universal madaniy tizimlar (din, til, imperiya) transformatsiyasi, «dunyoni idrok etish usullarining global o'zgarishi» bilan bog'laydi. Bunday talqinda millat yangi, zamonaviy jamiyat uchun xos bo'lgan birdamlikni, umuman zamon, makon va insonlar birdamligini bog'lovchi usuldir. B. Anderson millatni unifikatsiyalashgan e'tiqod va urf-odatlariga biriktirilgan «aqliy birlashma» deb hisoblab, Dyurkgeymga yaqinlashgan. Bu holda millat zamonaviy jamiyatning o'ziga xos dini sifatida o'rta qadam chiqadi. U tilni millat yaxlitligining «faraziy usuli» sifatida ajratadi. Til millatni o'tmish va kelajak bilan bog'lab turadi. U o'zlikni anglashdagi asosiy muammolardan biri hisoblanadi.

Xorijiy adabiyotlarda ta'kidlanishicha, millat paydo bo'lguncha o'tgan davrdagi etnik psixikaning o'ziga xosligi, asosan, lokal ahamiyat kasb etgan. Bir qator mutaxassislar milliy

o'zlikni anglash xalq miqyosida emas, balki ma'lum hududlar doirasida bo'lishini ta'kidlashgan. Bu esa xalqning ijtimoiy psixikasiga ham ta'sir etmay qo'ymagan. Lekin bu farqlar o'sha davrga xos bo'lgan elatning umumiy psixik xususiyatga ega bo'lganligini rad eta olmaydi.

Yuqoridagi olimlar tomonidan millat to'g'risida turli xil nazariy va metodologik qarashlar tahlil etilgan. Ular ilgari surgan ilmiy qarashlar etnologiya fanining dolzarb masalalari hisoblanadi.

O'zbekiston arablarining etnomadaniy o'zlikni anglash jarayoni o'ziga xos muhim jihatlarni tahlil etishi bugungi kunimizning asosiy masalalaridan biri hisoblanadi. Arablar bir necha asrlardan buyon etnomadaniy identikligini asrab, bugungi kunimizgacha saqlanib qolishining asosiy sabablaridan biri ular chorvachilik bilan shug'ulanilgan. Zero arablar bir necha asrlardan beri o'z til va madaniyati, urf-odati, madaniy merosi hamda arabcha raqs san'atini ongi va shuurida mavjud ekanligini ham e'tirof etiladi.

Konstruktivist olimlarning fikricha, etniklik yoki etnos potensial vakillariga ommaviy etnomadaniyatning turli fenomenlari, ommaviy axborot vositasi ta'lim va tarbiya tizimining yordami bilan uzaytiriladi. Elita hamjamiyatni birdamlashtirish uchun etnik ramz sifatida ishlatiladigan madaniyat elementlari madaniyatdan yetarli darajada ixtiyoriy tarzda «olinadi» va guruhviy birdamlikning faqat belgilari bo'lib xizmat qiladi.

Etnomadaniy identiklik, V. Ternerning fikriga ko'ra, bu milliy identifikatsiyaning patologik shaklidir. U o'z tadqiqotlarida millatchilikka haddan ortiq urg'u berish shaxs-ning kamsitilishiga olib kelishini hamda ertami-kechmi, insoniyat oldiga «Shaxs ustuvormi (uning etnik identifikatsiyasidan qa'tiy nazar) yoki umumiy jamoami?» – degan savol ko'ndalang qo'yilishini ta'kidlaydi. V. Ternerning etnomadaniy identifikatsiya muammolarining aksiologik muammolar bilan o'zaro bog'liqligini ifodalashga harakat qiladi. Milliy identifikatsiya va aksiologiya tushunchalariga e'tibor qaratadigan bo'lsak, etnomadaniy identifikatsiya – bu bir millatning o'zini-o'zi anglashi jarayonini tashkil etadi. Britaniyalik tarixchilar, faylasuflar va sotsiologlar, jumladan A. D. Toynbi va boshqalar tomonidan ishlab chiqilgan «madaniyat» tushunchasi yordamida tarixni o'rganish asoslari va yondashuvlar mavjud ekanligi ta'kidlanadi.

Etnomadaniy identiklikka konstruktiv–instrumentalistik yondashuv etnomilliy tuzilishga nisbatan dastlabki yondashuv qarama-qarshiligiga qaramay, ayrim tadqiqotchilar bir-birini to'ldiruvchi yondashuv sifatida qaraydilar. M. N. Guboglo identiklik etnik asosda shakllanadi, lekin u muhit, etnik lider ta'siri ostida o'zgarib turadi, degan mazmunda primordialistik va instrumentalistik yondashuvni qorishtirib yubordi. I. Yu. Zarinov esa o'z ilmiy-tadqiqot ishlarida «etnik fenomen tabiati shunchalik murakkab va turfa xilki, uni bitta metodologik model doirasida hal etish qiyin. Mahalliy etnos nazariyasi va xorijiy etniklik nazariyalar sezilarli qarama-qarshiliklari yonida ular tutashishi kerak», deb ta'kidlaydi. Etnomadaniy identiklikni nazariy qarashlarda bugungi kunga kelib tom ma'noda qarama-qarshi fikrlarni keltirib chiqarmoqda.

Etnosotsiolog G. Soldatova esa, etniklik fenomenini ta'riflab, etniklik tarix, madaniyat, an'ana, hudud va davlatchilik umumiyliги to'g'risidagi tasavvur natijasi, deb hisoblaydi. Bu esa guruh a'zolarini birlashtiradi va boshqa etnik guruhlardan asosiy farqli sanaladi. Aynan mazkur konstruktivistik qarashning etnos nazariyasiga og'ishganligi kuzatiladi.

Yuqoridagi fikrlardan shunday xulosa qilishimiz mumkin. Ruslashtirish siyosati kichik diasporalarning turmush tarzida ham o'z aksini topgan. Bu esa ma'lum bir ma'noda arablarning etnomadaniy o'zlikni anglashiga o'z ta'sirini ko'rsatmay qolmadi. Chunki bu arablarning katta qismi o'zini etnomadaniy jarayonlariga ta'sirni kuzatishimiz mumkin.

Rus tilining ta'sirini kuchaytirish arab tilining unutilishiga olib keldi. Bu sovet tuzumi davrida arablarning etnik va etnomadaniy o'zlikni anglashiga katta ta'sir qildi.

Mustaqillik yillarida milliy o'zlikni anglashga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Ushbu mavzuga oid bir qator nomzodlik va doktorlik ishlari yaratildi. Jumladan, S. Otamurotov o'zlikni anglash tuzilmasidagi elementlar haqida batafsil fikr bildirgan hamda ularni chuqur tahlil qilgan holda o'zining xulosalarini ishlab chiqqan: «Milliy o'zlikni anglash murakkab jarayon hisoblanadi. U

millat mustaqil «MEN» ligining asosiy omillaridan biri bo'lganligi uchun uni o'rganish, takomillashuv jarayonini tahlil qilib borishga ehtiyoj o'sib boraveradi. Milliy o'zlikni anglash millat shakllanishining ma'lum nisbiy yuqori bosqichi mezonidir. Millatlar o'ziga xos bo'lgan urf-odatlar, an'analar, qadriyatlarni shakllantirish va davlat atrofiga birlashishlari mumkin. Ammo uning milliy o'z-o'zini anglash darajasiga ko'tarilishi murakkab jarayondir.

Milliy o'zlikni anglash jarayonida bir xalq yoki bir millat boshqa bir xalq va millatning nafaqat madaniyati, shu bilan birga tipologik belgilari bilan farqlanadi. Milliy o'zlikni anglash jarayoni bugungi kunda ko'proq etnik va etnogenetik jihatdan bir-biriga yaqin xalq va millatlar orasidagi bog'liqlikni keltirib chiqaradi.

O'z-o'zini saqlash va rivojlantirish tendensiyasiga ko'ra, etnomadaniyat asosiy muammolardan biridir. Etnomadaniy o'zlikni anglash milliy o'z-o'zini bilish, o'zini-o'zi anglash, o'z taqdirini o'zi belgilash va binobarin, o'z-o'zini saqlash tuyg'usini ta'minlashga qaratilgan. F. Bartning fikriga ko'ra, ijtimoiy, etnik, madaniy va psixologik jihatlar asosiy jarayonni tashkil qiladi. Ilmiy manbalarda etnoijtimoiy tabaqalanishi bo'yicha yozilgan ishlar alohida o'rin egallaydi. Milliy til va o'z xalqining madaniyati, dini etnomadaniy o'zlikni anglash tarkibida muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston arablarida milliy g'urur katta ahamiyatga ega hisoblanadi. Etnomadaniy o'zlikni anglashda etnik mustahkamlash samaradorligini ta'minlash milliy his-tuyg'ularni va milliy ongda namoyon bo'ladi. Shaxs etnik guruhini ta'riflashda shahar, markazlarining o'ri oshdi, deb ta'kidlanadi. Shaharlarda yashab kelayotgan arablar etnomadaniyatida o'z tilini asrab qolishni kamdan-kam hollarda kuzatish mumkin. O'zbekiston arablarining turmush tarzi va etnomadaniy o'zgarishlarda mustabid tuzum tomonidan olib borilgan siyosat ularga ham ta'sir etganligini ko'rishimiz mumkin.

Etnomadaniyat qadriyatlarini asrash uchun «ommaviy madaniyat» lar ta'sirini kamaytirish lozim. Globallashuv jarayonining xarakterli xususiyatlaridan biri shundaki, xalqaro telekommunikatsiya tarmog'i, internet orqali ma'lumotlarni uzatish, undan barcha sohalarda keng ko'lamli foydalanish yo'llarining ta'siri ayrim xalqlar madaniyatining o'zgarishiga olib keldi.

Xulosa qilib o'rinida shuni ta'kidlash lozimki, etnomadaniy o'zlikni anglashga doir ilmiy-nazariy va metodologik qarashlar tahlili shuni ko'rsatdiki, etnomadaniy identiklikni tadqiq etishda arab xalqining etnik xususiyatlari, madaniy aloqalarini va til, urf-odat hamda an'anaviy marosimlariga e'tibor qaratish lozim. Etnomadaniy o'zlikni anglashda ichki va tashqi ta'sirlar alohida ahamiyatga ega. Bu kabi holatlar O'zbekistonda istiqomat qilib kelayotgan arablar etnomadaniyatida ham kuzatilad.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. – London: Verso, 2006.
2. Barth F. Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference. – Boston: Little, Brown and Company, 1969.
3. Berger P., Luckmann T. The Social Construction of Reality. – New York: Anchor Books, 1966.
4. Gellner E. Nations and Nationalism. – Oxford: Blackwell, 1983.
5. Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
6. Smith A. D. The Ethnic Origins of Nations. – Oxford: Blackwell Publishing, 1986.
7. Huntington S. The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order. – New York: Simon & Schuster, 1996.
8. Тишков В. А. Реквием по этносу: исследования по социально-культурной антропологии. – Москва: Наука, 2003.

9. Солдатова Г. У. Психология межэтнической напряжённости. – Москва: Смысл, 1998.
10. Губогло М. Н. Этничность и власть: этнополитические исследования. – Москва: Наука, 2002.
11. Заринов И. Ю. Этническая идентичность и современные этносоциальные процессы. – Москва: Наука, 2001.
12. Toynbee A. J. A Study of History. – London: Oxford University Press, 1961.
13. Otamurotov S. Milliy o‘zlikni anglash va uning shakllanish jarayonlari. – Toshkent: O‘zbekiston, 2008.
14. Khodjaeva G. Ethnic Processes in Central Asia. – Tashkent: Fan, 2004.
15. Абашин С. Н. Нация и империя в Центральной Азии. – Москва: Новое литературное обозрение, 2007.